

JAUME I

El rei Jaume naix al febrer de 1208 en la ciutat de Montpeller, fruit d'un matrimoni celebrat per raons polítiques entre Pere el Catòlic, rei d'Aragó i comte de Barcelona i Maria, comtessa de Montpeller. El futur i la destinació de Jaume va començar a decidir-se molt prompte ja que amb només tres anys va quedar compromés a casar-se amb la princesa Amícia, filla de Simó de Montfort, qui era considerat el futur senyor del sud de França. El pare de Jaume considerava que era millor tindre el noble a prop abans que tindre'l d'enemic.

Sembla que els seus pares no es posen d'acord a l'hora de decidir sobre la vida i el futur de Jaume; així, son pare va decidir, en contra de la voluntat i de l'opinió de sa mare, col·locar el xiquet davall la guarda, precisament, de Simó de Montfort. Esta decisió va ser la que va determinar que els seus pares, finalment, posaren fi a la vida en comú. No obstant això, sa mare va aconseguir, abans de morir en 1213, que el papa Innocenci III li concedira que el seu fill fora posat sota la seua protecció. En este mateix any moriria son pare a les mans de Simó de Montfort en la batalla de Muret, a causa del poder i l'ambició que ambdós pretenien.

D'esta manera, amb cinc anys Jaume va quedar orfe i quan va heretar els títols dels seus pares es va convertir en rei d'Aragó, comte de Barcelona i senyor sobirà de Montpeller. No obstant això, continuava davall la guarda i protecció de Simó de Montfort. Això va provocar que tant aragonesos com catalans el reclamaren i van ser els qui, davant de la negativa de Simó de Montfort d'alliberar el menor, acudiren al papa Innocenci, el qual va ordenar la seua posada en llibertat. Així, en 1214, Jaume va entrar a Catalunya i va ser molt ben rebut. No obstant això, encara que era rei no governava. Esta tasca va recaure en el comte Sanç d'Aragó, regent mentres Jaume era xiquet.

Per tal d'instruir-lo i d'educar-lo, Jaume va ser traslladat a Montsó i va quedar sota la protecció de l'Orde del Temple, complint-se així la voluntat de sa mare. L'Orde del Temple era un orde religiós i militar format per cavallers la finalitat dels quals era la lluita contra els considerats infidels, i això es va traduir en el pes que les qüestions bèl·liques i religioses van tindre en la formació de Jaume en detriment de les ciències i del llatí. Esta educació va fer de Jaume un home profundament creient i, al mateix temps, una persona compromesa amb la idea de la conquesta. Mentres el xicotet Jaume rebia la formació, dos bàndols es disputaven l'hegemonia del territori aragonés: el comte Sanç d'Aragó, qui havia assumit la regència i l'infant Ferran, oncle de Jaume. Finalment, Jaume va optar pel comte Sanç i en 1217, quan tenia nou anys, va abandonar el castell de Montsó.

L'època en què va créixer Jaume va estar marcada per les lluites i ànsies de poder de les famílies nobles, la cobdícia dels senyors feudals i per l'absència de l'autoritat i el rigor que tant li havia inculcat l'Orde.

Al poc d'abandonar Montsó, Simó de Montfort va assetjar Tolosa i provocà que el seu comte, Ramon VI, demanara l'auxili del rei, qui no va dubtar a acudir. El rei Jaume va vèncer els hòmens de Montfort però això no va agradar al papa Honori III, ja que Montfort tenia un important paper en la lluita contra els heretges albigesos, als quals el papa tenia pànic.

Després de la mort de Simó de Montfort, el comte Sanç es va retirar de la vida política i va deixar Jaume sense el seu home de confiança; este fet va forçar que Jaume fóra proclamat major d'edat i rei efectiu en les Corts de Lleida de 1218. Mentrestant, les lluites entre aragonesos no van cessar i van obligar el rei a assetjar els castells d'Albero i Liçana. L'augment de poder i l'enfortiment de Jaume van causar recels i dubtes, per això alguns nobles es van aliar amb la intenció de frenar-lo. El lloc elegit va ser el castell d'Albarrasí, l'assetjament del qual es va prolongar durant mesos i va comportar la primera gran derrota de Jaume.

MATRIMONI

Els consellers de Jaume volien evitar els problemes i les complicacions que es generarien en el cas que el jove rei morira sense descendents. Per això li van recomanar, amb tan sols 13 anys, que es casara.

Jaume va acceptar el consell i va prendre la decisió de casar-se amb Elionor de Castella, filla del rei Alfons VIII. Va ser un matrimoni més per interès que per amor i es va celebrar en la ciutat castellana d'Ágreda el 6 de febrer de 1221. I atés que Jaume no volia Elionor, va buscar i va trobar en altres dones el plaer de l'amor. Jaume va tindre moltes dones i nombroses amants i, òbviament, molts fills i filles tant d'unes com d'altres.

Per això, tant la guerra com l'amor marquen la vida del nostre protagonista.

LA REBEL·LIÓ DELS NOBLES

Quan es va casar amb Elionor, ambdós van recórrer els seus territoris, amb la qual cosa es va donar a conèixer i va recordar la seua condició de rei i senyor de tot.

Un dia es va produir un greu conflicte entre dos dels senyors més poderosos de Catalunya: Nunó Sanç i Guillem de Montcada. El primer d'ells va acudir al rei per a demanar-li ajuda, a la qual cosa Jaume va accedir i va advertir al segon que si tenia un problema amb Nunó Sanç també el tenia amb el rei. No obstant això, Guillem de Montcada no es va prendre l'advertència seriosament, i això va enfadar Jaume i va provocar que este es dirigira amb el seu exèrcit al castell de Guillem de Montcada. Però va tornar a fracassar pel suport que els barons van prestar al noble, i va haver de retirar-se cap al Regne d'Aragó, a la ciutat d'Alagó.

Davant d'esta situació, els nobles es van adonar del poder i de la força del monarca i van decidir actuar: es van dirigir al rei i li van proposar anar-se'n a Saragossa, on podria resoldre els seus problemes, a la qual cosa Jaume va accedir.

No obstant això, va ser un estratagema i quan el rei va arribar, amb la seua esposa, al palau en què s'allotjava a Alagó, van ser rodejats i convertits en presoners. Jaume va idear, llavors, un pla de fuga, però no va poder convèncer la seua esposa. Així les coses, el nostre protagonista va haver de pactar amb els barons, ateses les precàries condicions en què es trobava. Privats de llibertat com es trobaven, Jaume i la seua dona van haver d'acceptar un pacte oneros i perjudicial per als seus interessos, i es van veure obligats a entregar part de les seues terres al senyor Pero Ahonés, l'infant Ferran, i a entregar a Guillem de Montcada una quantitat dinerària que este reclamava pels danys que li havia provocat o ocasionat la guerra.

L'EXPEDICIÓ CONTRA ELS SARRAÏNS

El 28 d'abril de 1225 va tindre lloc a Tortosa una reunió de les Corts, amb els representants dels estaments nobiliari, eclesiàstic i de les ciutats reials, i van prendre la decisió d'organitzar una croada contra els sarraïns valencians.

Jaume va ser l'encarregat de dirigir els preparatius, que es van prolongar durant dos mesos. Una vegada va estar tot a punt i llest, es van dirigir cap al sud i prengueren com a objectiu el castell de Peníscola, però l'assetjament va ser un fracàs, i el rei i els pocs nobles presents van haver de desistir i abandonar.

Poc després, en 1226, va començar Jaume a preparar una nova expedició. Esta vegada es va proposar atacar València partint de Terol; per a això, va convocar la noblesa en esta última ciutat; però quan va arribar el dia assenyalat, a penes van acudir uns pocs barons.

A pesar d'estos fracassos i mostres de debilitat, el rei de València, Abú-Sa'id, atemorit per les convocatòries que feia Jaume, li va oferir una treva en unes condicions molt favorables i avantatjoses: el pagament d'una paria consistent en la quinta part de les rendes que obtenia a València i Múrcia. Tenint en compte els recents fracassos, el que va aconseguir ací li va produir una certa satisfacció i va decidir abandonar el projecte i encaminar-se cap a altres llocs.

GUERRA CIVIL A ARAGÓ

De camí a Saragossa, Jaume es va trobar amb el senyor Pero Ahonés a Burbáguena. El rei li va preguntar llavors que on es dirigia, i el senyor Pero li va contestar que anava en campanya militar contra els moros. A Jaume li va desagradar molt esta resposta ja que acabava de firmar una treva amb Abú-Sa'id i va intentar convèncer-lo perquè respectara l'acord firmat, a la qual cosa el senyor Pero, que havia invertit molts diners i temps en la campanya, es va negar. Davant d'esta negativa, el rei Jaume va declarar el noble en rebel·lia i es va iniciar una lluita entre les seues hosts i les tropes d'Ahonés, com a resultat de la qual este va morir.

La mort del senyor Pero, el principal noble d'Aragó, va disgustar la resta de la noblesa, que va decidir aliar-se en contra del rei. Esta coalició va estar encapçalada per l'infant Ferran i va comptar amb senyors molt importants i poderosos, com el bisbe de Saragossa i Guillem de Montcada. La revolta es va expandir per bona part d'Aragó.

Davant d'esta situació, Jaume va decidir acceptar la lluita, perquè havia de conservar, per damunt de tot, la seua fama i prestigi, i volia mostrar el seu nou poder: ja no era l'adolescent dèbil atrapat a Alagó. Gràcies al seu exèrcit, reforçat per la família catalana dels Cardona, Jaume va aconseguir algunes victòries, i això va provocar que un grup de nobles i la ciutat de Jaca el cridaren per a deliberar. Jaume es va dirigir a esta ciutat d'Osca, encara que els seus cavallers temien que la noblesa li posara la mateixa trampa que temps arrere, i que el feren presoner per a entregar-lo a l'infant Ferran. No obstant això, el rei va acudir sense cap por i va pronunciar un vibrant discurs davant dels nobles i el consell. Així i tot, estos van tancar les portes de la ciutat per a atrapar-lo i entregar-lo a l'infant; però el rei va eixir per la seua pròpia autoritat – va amenaçar el guarda de la porta perquè li entregara la clau- i es va reunir amb les seues tropes. Este fracàs dels nobles va fer que es replantejaren les seues pretensions; a més, va intervindre el papa com a mediador a través de l'arquebisbe de Tarragona, alhora que altres autoritats, com el bisbe de Lleida i el mestre del Temple, mostraven el seu suport al rei. Així es va firmar la Concòrdia –o pacte- d'Alcalá del Obispo (març de 1227), que marca el triomf de la monarquia sobre la noblesa.

Quan tenia 20 anys, el rei dominava de forma efectiva les seues terres i s'havia guanyat, per mèrits propis, el respecte, la lleialtat i el prestigi entre els seus vassalls. La seua participació en la guerra pel comtat d'Urgell demostra el seu creixent poder i influència. De totes les dificultats anteriors havia sabut eixir, lluitant i vencent. S'havia enfrontat a hòmens molt majors que ell, més poderosos i ambiciosos, i els havia derrotat; l'experiència li havia mostrat els suports que mai li faltarien d'ara en avant. Ara, Jaume gaudia de la pau i l'estabilitat necessàries per a iniciar la guerra contra els estats musulmans. La fervent fe que la qual faria gala al llarg de la seua vida trobava, per fi, la via per la qual fer-se patent.

LA CONQUISTA DE MALLORCA

En esta època, el comerç per mar havia adquirit una gran importància i era una molt bona font d'ingressos. No obstant això, el mar tenia grans perills, i un d'estos eren els sarraïns de Mallorca i la seua activitat pirata.

Al novembre de 1228, el barceloní Pere Martell va reunir a Tarragona Jaume amb un grup de prohoms catalans i va suggerir la conquesta de Mallorca. El suggeriment va agradar tant a Jaume com als magnats: al costat dels motius mercantils i econòmics – l'illa tenia un gran valor com a base del comerç marítim- hi havia també raons de glòria i èxit –prendre una terra al mig del mar, amb els perills que comportava la navegació-, així com religiosos perquè, al cap i a la fi, els sarraïns eren considerats infidels i enemics de la fe verdadera.

Immediatament, Jaume va convocar les Corts a la ciutat de Barcelona i va manifestar als presents la seua intenció de conquerir Mallorca. Tots van estar d'acord. No obstant això, els aragonesos a penes van mostrar interès: la llunyania amb el mar provocava que no els interessaren aquelles terres llunyanes, el seu interès se centrava a València...

L'expedició va eixir dels ports de Salou, Tarragona i Cambrils i tenia quasi 150 naus, prop de 800 cavallers i més de 1.000 genets a cavall, a part de nombrosos peons.

La travessia va tindre un bon començament; no obstant això, en arribar a l'illa, una forta tempestat va provocar el pànic en la tripulació, va dispersar les naus i va estar a punt de causar el fracàs i l'abandó. Jaume, no obstant això, va aconseguir imposar la seua voluntat i va impedir la tornada de l'expedició, que es va situar en la zona de la Palomera, a l'abric de la Dragonera. Mentres es decidia el lloc de desembarcament, el monarca va rebre, prop d'un illot denominat es Pantaleu, un musulmà a qui la crònica denomina Alí, que va arribar nadant fins a la seua nau, i que li va dir que els astres presagiaven l'èxit de la conquesta –segurament, també va proporcionar informació sobre l'exèrcit que defenia l'illa-.

El desembarcament es va produir finalment en la profunda cala de Santa Ponça. Les tropes musulmanes, que van arribar tard perquè foren sorpreses, van ser derrotades amb facilitat, i, fins i tot, Jaume es va permetre atacar en persona la rereguarda mora en plena retirada; però Guillem de Montcada i altres nobles el van reprendre perquè havia actuat de manera impremeditada i impulsiva, sense organització ni estratègia, exposant la seua vida sense necessitat quan la derrota musulmana semblava definitiva.

Una part de la flota va desembarcar prop de Palma, al sud, i va crear una tenalla sobre la capital de l'illa. La conquesta va tindre com a punt següent la serra de Portopí. Els hòmens de Jaume, ansiosos per lluitar contra els sarraïns, actuaven de manera descoordinada. El mateix rei va haver de cridar a l'orde i va abandonar la seua posició de rereguarda i va detindre una retirada precipitada dels peons, al preu de desguarnir la seua posició. L'arribada de reforços va recompondre les línies aragoneses i va forçar la desbandada de les tropes musulmanes, no sense que les cristianes patiren baixes d'importància –com les dels germans Guillem i Ramon de Montcada-.

Controlada la situació, l'objectiu següent va ser Mallorca. Cavallers i peons, juntament amb nombroses màquines de guerra, es van establir davant de la porta principal de la medina, Bab al-Kahl, en la part nord de la ciutat i va començar l'atac. L'assetjament es va prolongar durant més de dos mesos i cap dels bàndols pareixia voler-se donar per vençut fins que el valí –el governador o rei musulmà- Abú-Yahya va comprendre que ell era qui havia de rendir-se, per això va demanar al rei Jaume que li enviara hòmens

de la seua confiança per a negociar. Al principi, el sarraí va proposar a Jaume que si este abandonava les seues terres i tornava a Catalunya no hi hauria represàlies i que, a més, es faria càrrec dels gastos de l'expedició. Esta oferta, evidentment, no va agradar al rei cristià, com tampoc als nobles. Així les coses, van començar noves negociacions. Jaume va enviar, en esta ocasió, el senyor Nunó Sanç i este va aconseguir una proposta que va agradar més al sobirà: el valí accedia a entregar l'illa i a pagar una quantitat determinada per cada sarraí que acceptara anar a Barbaria en les galeres catalanes. No obstant això, esta oferta ni va satisfer les pretensions dels bisbes de Barcelona i Girona ni de la gent dels Montcada –que buscaven venjança-, i el pacte, finalment, no va arribar a ser firmat, la qual cosa va enfurir els sarraïns, que es van sentir profundament ofesos. Els atacs i la lluita es van reprendre amb més força i crueltat fins que les tropes de Jaume van demostrar la seua superioritat i la capital es va veure en l'obligació de rendir-se. Es va ocupar l'Almudaina i Abú-Yahya va ser capturat –més avant moriria torturat-. L'entrada va ser violenta, i en l'assalt van ser degollats molts musulmans – fins a 20.000, diuen algunes fonts- que no van poder fugir a temps. Davant d'esta situació, els sarraïns no van tardar a reconèixer Jaume com a conquistador de Mallorca i, per tant, s'hi van sotmetre. A canvi, el rei es va comprometre a respectar les vides dels que van sobreviure a la batalla.

A pesar de la conquesta de la ciutat, a les muntanyes de la contornada –les serres de Tramuntana i Artà- quedaven grups xicotets de sarraïns que es resistien a acceptar la nova situació. Aprofitant la debilitat d'estos grups, Jaume va proposar derrotar-los; però els nobles, ocupats en el saqueig de la ciutat i enfrontats pel repartiment del botí, no van mostrar cap interès per la proposta. El saqueig de Mallorca va provocar tensions i pugnes, perquè tots volien traure el major benefici possible i Jaume va haver d'intervindre.

Jaume, temorós de la presència dels sarraïns a les muntanyes, va aconseguir finalment convèncer els nobles per a trobar-los i posar fi a l'amenaça. Els rebels s'ubicaven en una zona de difícil accés i ningú veia la manera de poder atrapar-los, mentre el mestre de l'Orde de l'Hospital suggeria mesures dràstiques i cruels que Jaume –segons ens compta en la seua *Crònica o Llibre dels feits*- va rebutjar. Al final, molts d'aquells

sarraïns es van rendir el Diumenge de Rams de 1230, encara que en la serra van quedar encara alguns grups.

Una vegada va passar l'estiu d'eixe any, el rei Jaume va decidir que era hora de tornar a les seues terres de la península. Va prometre que tan prompte com tinguera notícia que els sarraïns intentaren recuperar Mallorca, tornaria per a impedir-los-ho. El 31 d'octubre va arribar a Tarragona i des d'ací es va dirigir a Montblanc, Lleida i Aragó, on va ser ben rebut i aclamat en tots estos llocs. Després va passar a Tudela, on va ser requerit urgentment pel rei de Navarra, Sanç VII el Fort, un home d'edat avançada que veia perillar el seu regne per l'amenaça de Lope Díaz de Haro, senyor de Biscaia, qui comptava amb l'ajuda del rei de Castella. Per esta raó va oferir al monarca aragonés un pacte en virtut del qual se succeïrien mútuament: és a dir, si un dels dos moria, l'altre el succeïria en els seus estats. Este acord va agradar al rei Jaume, perquè tot apuntava que el primer a morir dels dos no seria ell, i va ser firmat a principis de 1231. Jaume es va comprometre a ajudar el rei de Navarra a defendre's tant de Ferran III de Castella com del senyor de Biscaia. No obstant això, les discrepàncies econòmiques i la impossibilitat d'arribar a un acord ferm van provocar el fracàs de la unió i van frustrar la possibilitat d'augmentar les terres del Regne d'Aragó cap a l'oest. Però, amb la seua participació en este fet, Jaume donava mostres de voler participar en la política hispana en un moment crucial de la Reconquista.

CONQUISTA DE MENORCA

Al maig de 1231 va haver de tornar Jaume a Mallorca per a obtindre la rendició d'un cabdill sarraí; una vegada allí, li van proposar sotmetre l'illa de Menorca. Al principi, la idea no li va atraure molt, a causa del cansament que acumulava després de llargs anys de guerra i viatges; però sabia també que era una molt bona oportunitat. El mestre de l'Orde del Temple va proposar que s'oferira un pacte de vassallatge i submissió a l'alcaid de Ciutadella, com el que fins a eixe moment havia tingut amb el rei moro de Mallorca. El mateix Jaume va portar la proposta fins a Menorca, que va ser acceptada a mitjan juny. D'esta manera, l'alcaid i els xeics de l'illa es van convertir en vassalls del rei. Cal assenyalar que Menorca no va ser efectivament conquistada fins al regnat

d'Alfons II, fill de Jaume, en 1287. No obstant això, Eivissa i Formentera sí que van ser sotmeses, després de campanya militar dirigida per l'arquebisbe de Tarragona, en 1235.

LA CONQUISTA DE VALÈNCIA I L'ORIGEN DELS FURS

La conquesta cristiana

Una vegada conquistada Mallorca i sotmesa Menorca, i després dels intents frustrats d'ampliar el Regne d'Aragó amb la incorporació de Navarra, Jaume es va plantejar, cap a 1232, la possibilitat de conquerir València. La València àrab, durant el període dels tercers regnes de taifes, estava dividida en dos grans territoris, separats pel riu Xúquer. Al nord, la regió que tenia per capital la mateixa València; al sud, les principals ciutats —Alzira, Dénia, Alacant i Oriola— pertanyien a la taifa de Múrcia. La divisió del territori ja constituïa una primera debilitat per als exèrcits cristians, de manera que Jaume ja s'havia plantejat en 1225 i 1226 —com vam veure— atacar el Regne de València; no obstant això, el valí o governador almohade de la capital, Abú-Sa'id, va demanar una treva i va pactar amb el rei cristià. Este va decidir invadir primer el Regne de Mallorca, la campanya militar del qual va començar en 1229. Per eixes mateixes dates, la noblesa local de València, descontenta amb els pactes firmats per Abú Sa'id, va encapçalar una revolta contra este que va provocar la seua expulsió i l'ascens al tron de la taifa de Zayyan ibn Mardanish, que seria, a la fi, l'últim rei moro de València. Mentrestant, Abú-Sa'id es va fer fort en les terres del nord alhora que confirmava els seus acords amb el monarca cristià quan es va convertir en el seu vassall. Esta guerra civil *de facto* entre ambdós cabdills va debilitar encara més les posicions dels exèrcits musulmans, en un moment de franca expansió de les tropes i regnes cristians en la península Ibèrica. En eixe sentit, les conquestes de Mallorca i València s'han d'inserir en un marc més general, el de l'última fase de la Reconquesta (segle XIII), que va portar a Portugal a ocupar l'Alentejo i l'Algarve, a la Corona de Castella a estendre's per Extremadura, Múrcia i la major part d'Andalusia, i a la Corona d'Aragó a l'ocupació dels dos regnes esmentats.

Encara que des de 1229 Jaume estava ocupat en la conquesta de Mallorca, això no vol dir que les fronteres dels seus estats peninsulars estagueren tranquil·les, perquè, en realitat, l'ofensiva sobre les terres del sud ja havia començat. En la reconquesta de València, i fins a la presa de Biar en 1245, podem distingir tres etapes diferenciades en el temps:

a) En els primers anys (1228-1232) assistim a una guerra fronterera, que ha sigut constant en períodes anteriors en el nord. Pedro Fernández de Azagra, noble aragonés al servici del rei, va conquerir Begís en la primera d'eixes dates. Mentrestant, en la contesa que sosté amb Zayyan, Abú-Sa'id recluta un noble aragonés, Balasc d'Alagó, que aconseguí prendre l'estratègica plaça de Morella en 1232 després d'intentar-ho en zones limítrofes. L'ocupació d'una ciutat tan prominent per un noble —Alagó— amb l'amenaça que suposava que la noblesa aragonesa atacara decisivament sobre el sud, així com la reunió que manté a Alcanyís amb este i altres personatges que li recomanen iniciar la campanya a València, i el fi de les operacions a Mallorca, són totes circumstàncies que animen Jaume a posar en marxa l'ocupació de les terres meridionals.

b) S'inicia així la segona etapa de la conquesta (1232-1238). En primer lloc, Jaume va prendre el reducte fortificat d'Ares, per a impedir l'avanç cap al sud de Balasc d'Alagó, que es negava a cedir-li Morella. Després, ja al juliol de 1233, va assetjar i va conquerir Borriana, eix estratègic del litoral nord, que va forçar la capitulació de bona part de les terres septentrionals: Peníscola, Castelló de la Plana, Borriol, Vilafamés... En 1236, en les denominades talls de conquesta de Montsó, s'acorda preparar un gran exèrcit que descendirà des de Terol fins a la costa a fi de capturar la capital de la taifa. Per a això, el monarca aconseguí del papa una butlla de croada, que legitimaria la seua acció. Un any després, ja aconseguí bloquejar València en conquerir Cullera, al sud, Bétera al centre i el castell del Puig, al nord; la batalla que té lloc en este últim a l'agost de 1237 decidí la sort de la ciutat, en derrotar els cristians les tropes de Zayyan. En 1238, l'exèrcit de Jaume avança i s'apodera del port, del raval de Russafa i de Paterna, amb la qual cosa el cercol s'estretix; la flota catalana, que dominava el mar, va bloquejar l'acció d'una altra flota enviada pel rei de Tunísia en ajuda dels assetjats. Per fi, el 28

de setembre, els musulmans acorden rendir València i pactar una treva de set anys amb els cristians, i fixen el riu Xúquer com a frontera entre ambdós territoris. Com és ben sabut, el rei entra en la capital el 9 d'octubre acompanyat d'un ampli seguici; la seua entrada va coincidir amb un desplaçament massiu de la població mora cap al sud, que va deixar els barris urbans pràcticament despoblats.

Cal assenyalar que, després de la conquesta de Borriana, el rei Jaume va tornar a Barcelona, on el 8 de setembre de 1235 es va casar amb la princesa Violant, filla del rei d'Hongria. Este matrimoni, que va comptar amb el beneplàcit del papa Gregori IX, es va celebrar amb una gran festa, i va ser molt important per a Jaume en uns moments decisius de la seua vida; va durar fins a 1251, any en què va morir Violant.

c) La tercera fase de la conquesta (1238-1245) va començar només uns mesos després de la presa de València amb un atac sobre la línia del Xúquer; la treva pactada per set anys a penes va durar deu mesos... Alzira va caure en 1242, i dos anys després Dénia i Xàtiva, esta última al mig d'un greu conflicte fronterer amb Castella: els castellans van interpretar l'atac a Xàtiva com una mostra del desig de Jaume d'avançar cap a Múrcia, i al seu torn van conquerir els castells de Moixent i Ènguera per a bloquejar el seu avanç. El litigi es va resoldre per mitjà del Tractat d'Almirra d'eixe mateix any -1244- amb l'infant castellà Alfons —el futur rei Savi—; en el tractat, es va establir la línia Biar-Bussot com a frontera entre Aragó i Castella, de manera que les comarques meridionals d'Alacant, Elx i Oriola van quedar en un primer moment en territori castellà. Resolta esta qüestió, la presa de l'alcassaba de Biar al febrer de 1245 posava fi a la conquesta cristiana del Regne de València.

Amb tot, els límits del nou regne no es van acabar de definir fins entrat el segle XIV. Mentres en el nord es perdien algunes poblacions limítrofes amb Terol, com Rubielos, Mosquerola o Arcos —la qual cosa va suposar l'aïllament geogràfic del Racó d'Ademús—, en 1281, la firma del Tractat de Campillo va permetre incorporar la vall d'Aiora o Cofrents, inicialment castellà. Més importància va tindre la sentència arbitral de Torrellas, de 1304, ratificada pel tractat d'Elx de 1305, pels quals Jaume II va poder apropiarse de les terres al sud de la línia Biar-Bussot, incloent-hi Alacant, Elx, Oriola,

Elda, Crevillent, Cabdet... Quedaven així conformats els límits del nou regne cristià de la Corona d'Aragó.

El Costum de València, primera fita d'un dret propi

En els primers moments de la conquesta, el rei, ocupat amb Mallorca, havia concedit als nobles aragonesos les poblacions musulmanes que conquistaren. I, lògicament, després de l'ocupació, van poblar estes noves terres i van establir guerrers que les defengueren a través de cartes de poblament. Balasc d'Alagó les va atorgar amb el Fur de Saragossa, estenent així l'ordenament jurídic d'aquella ciutat a Morella i altres poblacions pròximes. El senyor només es reservava alguns drets, i obligava els seus pobladors a acompanyar-lo en la host o l'exèrcit. Era una prolongació d'Aragó, del seu dret, a les terres conquistades, en sintonia amb el que la seua noblesa esperava després de veure que Catalunya assumia eixe mateix paper a Mallorca. De la mateixa manera, el monarca va fer concessions als ordes militars que el van acompanyar, com la de l'Hospital o la del Temple, i els va permetre ocupar i regir distintes poblacions. Conforme avança la campanya i van caient les ciutats, continua concedint el Fur de Saragossa, per exemple a Borriana en 1233.

La conquesta de València va col·locar Jaume davant d'una situació molt diferent. El protagonisme i la fama assumits en els anys precedents li donaven un marge de maniobra major, que havia d'aprofitar davant d'una de les grans capitals de l'est peninsular —dins dels murs hi havia més de 15.000 habitants, una població que es multiplicava amb la de les alqueries i pobles del voltant—. Les opcions que tenia al davant eren variades. Per descomptat, va descartar la de conservar la situació que va trobar, encara que les capitulacions permetien als musulmans mantindre la seua religió, dret i autoritats, però només en l'interior de les seues comunitats o aljames. Va poder continuar estenent el dret de Saragossa, però no li convenia el seu excessiu caràcter senyorial, que hauria limitat el seu poder; a més, podria haver irritat amb això els nombrosos senyors i pobladors catalans que havien participat en la conquesta. L'opció pel dret català tampoc era factible, tant per la seua extrema dispersió i varietat, com per l'oposició més que previsible de la noblesa d'Aragó; esta no

renunciava a convertir les terres conquistades en un apèndix del seu regne i a repoblar-lo segons el seu sistema de cavalleries, que afavoria els nobles.

L'última opció, l'elegida finalment, era dotar les terres conquistades d'una autonomia completa davant d'Aragó i Catalunya, els altres dos territoris peninsulars de la Corona. D'una banda, el rei aconseguia un nombre suficient d'estats per a repartir entre els seus fills, en una època en què els sobirans tenien un concepte patrimonial dels regnes que els estaven sotmesos; d'un altre, aspirava a obtenir una millor posició política —més poder— en un regne nou, perquè en els altres dos el tenia limitat des de l'Alta Edat Mitjana. I eixa autonomia es va a sostindre sobre un nou i extens dret, el Costum de València, basat en el dret comú romanocanònic, heretat dels temps de l'Imperi Romà i ara recuperat per les universitats italianes. El rei ja no depèn dels senyors i ordes militars tant com abans, quan encara existia una frontera activa: la derrota militar de l'islam és definitiva. Per això ara planteja la convivència a València, des d'una perspectiva distinta: pretén un dret que done una major llibertat, amb unes terres i hisendes entregades als que acudixen a la repoblació, a través del sistema del repartiment o llibre de registre on s'anoten estes concessions. A l'alta noblesa que acudisca a poblar se li donaran feus o senyorijs, encara que sota un règim distint; i s'atendran també els interessos concrets de les persones de les poblacions dels territoris del nord, noblesa menor, artesans, comerciants, llauradors...

A principis del segle XIII, els monarques encara es limitaven a estendre drets preexistents o a sancionar els textos que cada ciutat o població decidia donar-se; no tenien el poder suficient per a aprovar normes d'àmbit més general. No n'hi ha, per tant, un dret general i regi per a tot un regne, sinó drets locals o municipals. Jaume I atorga el Costum de València des d'estos condicionaments. Primer, com hem vist, havia estés el fur o normes d'una ciutat a altres llocs —el Fur de Saragossa, principalment—. Però en conquerir la capital va decidir canviar de política. Hui sabem que concedix el Costum a penes un mes després de prendre la ciutat, segurament al novembre de 1238, i davant d'una assemblea de notables —hòmens rics o barons, prelats i gents dels municipis aragonesos i catalans vinguts per a la conquesta—. El rei va elegir una denominació —Costum o Consuetudines— que era habitual a Catalunya i

semblant als furs locals aragonesos, però que en realitat feia referència a un tipus de dret molt diferent: la seua base no són costums previs, sinó el dret romà en la seua elaboració medieval. Una vegada promulgat, el Costum va entrar immediatament en vigor i en els anys posteriors començaria un lent procés de difusió, a través de les cartes de poblament donades als nous pobladors cristians establits en el regne.

El text original del Costum no s'ha conservat. No obstant això, sabem que ja disposaria d'un articulat extens, de quasi mil cinc-cents lleis, per tant comprenia totes les branques del Dret. Una obra tan extensa i complexa com el Costum no va poder ser improvisada. Hauria sigut redactada durant els mesos anteriors a la conquesta pels juristes que treballaven en la Cancelleria Reial. Es va escriure en llatí, llengua habitual en el dret. El Costum de València era un text molt romanitzat; de fet, està considerat el primer gran text legal de la Recepció del dret comú en la península, en ser anterior al Fur Reial i a les Partides d'Alfons X. I, per descomptat, també és abundant el contingut de dret canònic, el propi de l'església catòlica, que havia tingut un gran auge des de les reformes de Gregori VII a finals del segle XI.

Com déiem abans, el Costum, la seua redacció i atorgament, no va ser una cosa improvisada. Sembla evident que el rei portava temps —anys, potser— meditant este pla, que al principi es va limitar a la ciutat de València per a no irritar la noblesa aragonesa. Però ja el preàmbul mostra la seua intenció de convertir-lo en dret general del nou regne. Amb este, Jaume pretenia augmentar el seu poder i la seua capacitat d'intervenció en la nova societat que estava naixent. Però també va desitjar modelar una nova estructura social en què tingueren major protagonisme els grups i els estaments no privilegiats, els que podríem considerar "productius": mercaders, comerciants, artesans i professionals, menestrals, obrers... Amb el Costum es volia atraure no sols llauradors i guerrers, sinó ciutadans que pogueren gaudir de més llibertat; d'esta manera, la repoblació estaria assegurada. En eixe punt, el nou dret de la Recepció resultava summament útil i convenient...

Orígens i text dels Furs de València

Uns anys després, a Aragó apareixeria una forma de dret més general. En les Corts d'Osca de 1247, el rei va acceptar l'anomenat Codi d'Osca, nucli primer dels Furs d'Aragó. Sens dubte, està ací l'estímul perquè Jaume dote el Regne de València de furs generals, més avantatjats per al seu poder. Però en 1248, va haver-hi un alçament general dels musulmans de València, dirigit pel cabdill Al-Azraq, a què va seguir una orde general d'expulsió de la població mudèjar de tot el regne; molts milers de sarraïns van anar a l'exili i es van veure obligats a abandonar una terra que havia sigut seua durant segles. La guerra va ser llarga —una dècada— i difícil per al rei. A més, en ocasió de la modificació del seu primer testament, que dividia els regnes de la Corona entre els seus fills, l'infant Alfons, el primogènit, no es va conformar només amb el Regne d'Aragó; després d'una intervenció de les Corts i un arbitratge, va obtenir també València. Fins i tot va arribar a conspirar amb la noblesa d'Aragó per a destronar son pare a canvi d'un major poder dels aragonesos a València. Jaume va sospesar abdicar després de vèncer Al-Azraq i fer caure la sublevació musulmana. Però la mort de l'infant Alfons, al març de 1260, li torna l'autoritat, que aprofita per a la creació d'un dret per a tot el Regne de València, basat en el Costum.

A l'abril de 1261, el text del Costum, completat amb noves disposicions, seria traduït del llatí a la llengua romànica i aprovat per a tot el Regne com a Furs de València en una reunió de nobles, eclesiàstics i ciutadans, que molts consideren com la primera convocatòria de les Corts Valencianes. Jaume, que en el mateix acte va jurar observar els furs, va rebre un donatiu per la concessió i el jurament, la qual cosa mostra el caràcter pactat d'este primer codi general valencià. Però això, va causar un profund malestar entre els nobles aragonesos presents, alguns dels quals es van retirar fora de la ciutat —és la denominada insubordinació de Quart—, per a mostrar el seu descontent perquè no s'aplicara el Fur d'Aragó. Segons narra l'historiador Zurita, en les Corts de Saragossa de 1264 van expressar el seu disgust perquè el rei, sense el seu consell, havia donat un dret nou i particular, quan València havia sigut conquistada per Aragó i havia de poblar-se al seu fur. Però Jaume no volia estendre el dret aragonés, que no li afavoria. Amb tot, els Furs de València van ser retocats pel rei en anys

successius, i en les Corts de 1271 es van aprovar les addicions i esmenes en un text que va jurar a continuació.

Cal assenyalar que no han arribat als nostres dies ni el Costum, ni la versió dels Furs de València de 1261: es consideren perduts. En l'actualitat només disposem del text que es va aprovar en 1271. Els manuscrits conservats més antics són el còdex llatí de la catedral de València, el qual es va redactar possiblement entre 1281 i 1283; i la versió en romanç —la valenciana— que es conserva en nombrosos còdexs. La versió més antiga és una que guarda l'Ajuntament de València en el seu arxiu històric datat en les Corts de 1329.

En tot cas, cal insistir en el fet que els Furs de València és un codi de lleis molt complet per al seu temps. El seu contingut pot agrupar-se per matèries jurídiques concretes. D'una banda, el dret processal, amb els juís i els tribunals de justícia; el dret penal: els delictes i crims, les penes...; el dret privat, sobretot el civil, amb la propietat, els contractes —la compravenda, l'arrendament...; el dret de família —el matrimoni, els testaments, etc.-, i finalment, hi ha algunes rúbriques dedicades al dret feudal, i altres que contenen regles generals del dret.

ELS ÚLTIMS ANYS DEL REI JAUME

La renúncia als territoris occitans

En 1258, Jaume va firmar amb Lluís IX, rei de França, el tractat de Corbeil, pel qual li cedia tots els dominis que tenia al nord dels Pirineus, a excepció del Rosselló, la Cerdanya i algunes altres terres —Montpeller, el vescomtat de Carladès...-, a canvi que la Corona francesa renunciara a qualsevol pretensió sobre Catalunya, perquè fins llavors els comtes de Barcelona eren vassalls dels reis de França, descendents dels monarques carolingis que van conquerir la Marca Hispànica. El tractat sancionava una situació *de facto*, perquè els comtats catalans ja eren independents des del segle X, i els territoris vassalls d'Occitània i el Llenguadoc havien sigut ocupats per França després de la derrota del pare de Jaume, Pere II, en la batalla de Muret. Amb tot, en

eixos territoris es va veure la renúncia del monarca com una traïció, i alguns dels seus fills, com Pere i Jaume, es van enutjar per la decisió, que jutjaven injusta.

La conquesta de Múrcia i la croada fracassada

En vespres del Tractat d'Almirra, Castella havia sotmés Múrcia, territori en litigi amb Aragó, a vassallatge. El tractat va establir que eixe regne formaria part de Castella. No obstant això, en 1264 es va produir una formidable sublevació dels musulmans murcians contra Alfons X el Savi, amb el suport dels regnes de Granada i el Marroc. La reina Violant d'Aragó i d'Hongria, esposa del rei Savi i filla de Jaume, va demanar ajuda militar a son pare davant de la indecisió del seu marit, que temia perdre Múrcia a les mans d'Aragó. En 1265, tropes catalanes dirigides per l'infant Pere van anar ocupant Elda, Monòver, Novelda i Elx. A finals d'any ja estaven a Oriola, i abans de la primavera de 1266 Múrcia capital es va rendir, la qual cosa va facilitar l'ocupació de Llorca, Cartagena i la resta del regne. Però, en compliment del que disposava en el tractat d'Almirra, Jaume va tornar Múrcia a la Corona de Castella.

Al setembre de 1269, Jaume va eixir de Barcelona amb una flota, encapçalant una expedició a Terra Santa que havia de ser la novena croada. Però una sèrie de tempestats va dispersar les naus i el rei es va veure obligat a desembarcar en el port provençal d'Aigüesmortes, renunciant així a continuar l'empresa.

El problema de la successió i la mort de Jaume

Com si el fracàs de la croada de 1269 fóra un presagi, les revoltes, sublevacions i amargures marquen els últims anys del gran rei d'Aragó. Les males relacions entre el seu fill i hereu, l'infant Pere, i un altre dels seus fills, Ferran, nascut de la seua relació amb Blanca d'Antillón i interessat a rebre major part en la successió a la mort de Jaume, van ser el germen d'una nova revolta nobiliària en què es van unir poderosos cavallers d'Aragó i Catalunya; no obstant això, i encara que Jaume va tractar de mediar en el conflicte, Pere va atacar el seu germanastre en 1275, el va derrotar i va manar ofegar-ho en el riu Cinca, de manera que la rebel·lió va cessar poc després.

Només un any més tard va esclatar una nova sublevació islàmica en el regne. De nou Al-Azraq, el vell cabdill mudèjar, va tornar a terres valencianes amb un exèrcit per a recuperar els estats perduts. I encara que va ser mort en una batalla al costat d'Alcoi, el seu fill va continuar la campanya atacant i prenent Alcoi, Xàtiva i Llutxent, i amenaçant la capital i la part meridional del regne mentre la revolta s'estenia. Jaume va tornar a prendre les armes per última vegada per a fer front novament als sarraïns. Però la seua salut, debilitada en els últims temps, va empitjorar quan estava a Alzira, i, segons la *Crònica de Ramon Muntaner*, allí va morir el 27 de juliol de 1276, després d'un regnat de seixanta-tres anys –altres cròniques sostenen que quan es va trobar malalt, va professar com a monjo cistercenc i es va dirigir al monestir de Poblet, i morí en algun lloc del camí prop de València-. En el seu testament, havia repartit les terres i regnes de la Corona entre els seus dos fills supervivents: Pere va heretar Aragó, Catalunya i València; i Jaume, Mallorca i els territoris al nord dels Pirineus. Seria precisament Pere III el Gran el que derrotaria la sublevació musulmana en poc més d'un any, i va tornar així la pau a les terres valencianes.

Jaume va ser soterrat a la catedral de València. Dos anys després, el seu fill Pere va traslladar les seues restes a Poblet, ja que era ací on el rei volia ser soterrat.